

ΠΟΛΥΠΡΑΓΜΩΝ ΚΑΙ ΑΠΡΑΓΜΩΝ – ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΘΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΣΙΝΟΥ
Δρ Φιλοσοφίας

Σκοπὸς τοῦ παρόντος κειμένου εἶναι νὰ παρουσιάσῃ: α) τὴν σημασιολογικὴ διακύμανση τῶν ἐπιθέτων *πολυπράγμων* καὶ *ἀπράγμων*, τῶν παραγῶγων καὶ συνωνύμων τους, ὅπως διαφαίνεται στοὺς συγγραφεῖς τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνα, β) τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης στὸν πρακτικὸ βίον καὶ τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας στὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνία, ἀποφεύγοντας ὅμως νὰ ἀναφερθῇ στὰ δύο παραπάνω ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα στὸ καθημερινὸ λεξιλόγιον τῶν Ἀθηναίων μετατράπηκαν σὲ πολιτικὰ συνθήματα.

Ὁ ὅρος *πράγματα*, μὲ γενικὴ σημασία, ἀναφέρεται σὲ καταστάσεις καὶ ζητήματα, κυρίως πολιτικοῦ καὶ νομικοῦ ἐνδιαφέροντος¹. Ἡ *πολυπραγμοσύνη*, πολλὰ πρᾶττειν ἢ *πολυπραγμονεῖν* εἶναι ιδιότητα ὁποιοῦ καταπιάνεται μὲ πολλὰ καὶ ποικίλες ἀσχολίες. Ἀπραγμοσύνη χαρακτηρίζεται ἡ ἔλλειψη δραστηριοτήτων καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ τάση πρὸς ἀδράνεια καὶ ἀδιαφορία γιὰ εὐρύτερον ἐνδιαφέροντος θέματα.

Στὴν Ἀθήνα τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. μὲ τίς ἰδιάζουσες κοινωνικοπολιτικὰς συνθήκας ποὺ διαμορφώθηκαν λόγω τῆς ἐμπλοκῆς καὶ ἥττας στὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμον, ἡ *πολυπραγμοσύνη* καὶ *ἀπραγμοσύνη* ἐγίναν συνθήματα ἀντίπαλων ἰδεολογικῶν ρευμάτων. Ἀπὸ τὸ Θουκυδίδην καὶ μετὰ, οἱ δύο ὅροι συνδέθηκαν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν πολι-

1. Τὰ πολιτικὰ πράγματα (Πλάτων *Ἀπολογία* 31d), τῶν ἐν τοῖς πράγμασι: ὅσοι ἔχουν τὴν ἐξουσίαν (*Ἀριστοτέλης Πολιτικά* 1307b10).

τική τῶν Ἀθηναίων². Ὡς πολυπράγμονες κατηγοροῦνταν οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες ποὺ ὑποστήριζαν καὶ ὑποκινούσαν ἐπεκτατική ἐξωτερική πολιτική, δηλαδή διεύρυνση τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας μὲ συνέχιση τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων. Ἀπράγμονες ἀποκαλοῦνταν ὅσοι ἐπεδίωκαν φιλειρηνικὸ βίον γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τὴν πόλιν, ἄρα ἀπεμπλοκὴ ἀπὸ κάθε εἶδους ἐπιθετικὸ πόλεμον· αὐτοὶ κατακρίνονταν γιὰ παθητικότητα.

Οἱ φιλόσοφοι, ἐνήμεροι γιὰ τὴν σημασιολογικὴ βαρύτητα τῶν παραπάνω λέξεων στὸ πολιτικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς, εἴτε ἀποφεύγουν νὰ τίς ἀναφέρουν στὰ κείμενά τους, εἴτε θέτουν συνώνυμες αὐτῶν προκειμένου νὰ περιγράψουν συγκεκριμένες ἐπιλογές καὶ στάσεις ζωῆς.

Ὁ Δημόκριτος (5^{ος} -4^{ος} αἰ.) συμβουλεύει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀσχολούμαστε με πολλὰ (χρὴ μὴ πολλὰ πρῆσσειν) οὔτε στὸν ἰδιωτικὸ οὔτε στὸ δημόσιο βίον. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ πράττει αὐτὰ ποὺ ταιριάζουν στὸν χαρακτήρα του καὶ τῇ φύσει του (fr. 3.5, Stob. Iv. 39, 25H).

Ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία* συζητεῖ διεξοδικῶς τὰ αὐτοῦ πράττειν ἢ οἰκιοπραγία, δηλαδή τὴν ἐνασχόληση μόνο μὲ ζητήματα ἁμεσου ἰδιωτικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀποφυγὴ ἀνάμιξης σὲ πολυτοίχιες ἀσχολίες. Εἶναι ἀδύνατο ὁ πολίτης νὰ ἀσχολεῖται ἀποδοτικὰ μὲ πολλὲς ἐργασίες συγχρόνως, γι' αὐτὸ ὀφείλει νὰ ἐπικεντρώνεται μόνο σὲ αὐτὴ ποὺ ἀρμόζει στὴν φύση του, "ἕνας ἄνθρωπος-μία ἐργασία". Κατ' ἀναλογία, κάθε ἐργασιακὴ καὶ κοινωνικὴ ὁμάδα ὀφείλει νὰ καταπιάνεται μὲ συγκεκριμένο τομέα, "μία ὁμάδα-μία ἐργασία", χωρὶς νὰ ἀναμιγνύεται στὶς δραστηριότητες τῆς ἄλλης (374 a-e). Ἡ οἰκιοπραγία ἰσοδυναμεῖ μὲ δικαιοσύνη³ δηλαδή ἁρμονικὴ καὶ

2. *Ἱστορία* II.63.1-64.4. Ὁ Ἀλκιβιάδης κατηγορεῖ τὸν Νικία γιὰ ἀπραγμοσύνη (VI.18.6-7) καὶ ὁ Περικλῆς στὸν *Επιτάφιο* λέει ὅτι ὁποῖος δὲν συμμετέχει στὸν πολιτικὸ βίον οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν (II.40.2). Ὁ W. Nestle, *Apragmosyne* (zu Thukydides II.63), *Philologus* 81, 1926 (σσ. 129-140) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ θουκυδίδειος Περικλῆς μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπράγμων ὑπονοεῖ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν κύκλο του. Βλ. ἐπίσης, K. Kleve, Ἀπραγμοσύνη and Πολυπραγμοσύνη. Two slogans in Athenian Politics, *Symbolae Osloenses* 39, 1964, σσ. 83-88, καὶ Ehrenberg V., Polypragmosyne: A Study in Greek Politics, *Journal of Hellenic Studies* 67 (1947) 46-67.

3. Τὸ ὅτι ἡ οἰκιοπραγία ἰσοδυναμεῖ μὲ σωφροσύνη εἶχε ἤδη διατυπωθῇ στοὺς πρώτους διαλόγους (*Χαρμίδης* 161b κ.ἐξ.).

ίσορροπημένη διάταξη τῶν μερῶν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ κατ' ἀναλογία τῶν μερῶν ποὺ συνθέτουν τὴν πόλιν (433d-434a).

Ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ μὲ τὴν ἄποψη ὅτι κάθε πολίτης πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ ποὺ τοῦ ταιριάζουν ὥστε νὰ κατορθώωνη τὸν σκοπὸ τοῦ καὶ νὰ εἶναι ὠφέλιμος στὸν ἑαυτὸ τοῦ, τὸν οἶκο καὶ τὴν πόλιν τοῦ. Ὡστόσο, ἀποφεύγει νὰ συμφωνήσῃ φανερὰ μὲ τὴν πλατωνικὴ *οἰκιοπραγία* καὶ δὲν υἱοθετεῖ τὸ λεξιλόγιο τοῦ δασκάλου τοῦ. Ἀλλωστε ἡ *οἰκιοπραγία* ἀφορᾷ καὶ ἀρμόζει στὸ πρότυπο τῆς πλατωνικῆς Καλλίπολης καὶ ὄχι στὴν πολιτικὴ πρόταση τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ συνεχεῖς ἀναφορὲς τοῦ στὸν πρακτικὸ ὡς τὸν ἄριστο βίο, προφανῶς ὑπονοοῦν ὅτι ἡ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόληση μὲ τὶς ιδιωτικὲς ὑποθέσεις δὲν ἦταν ἄποψη μόνο κάποιων φιλοσόφων - τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ κύκλου τοῦ⁴ - ἀλλὰ εἶχε γίνῃ στάση ζωῆς γιὰ πολλοὺς Ἀθηναίους πολίτες.

Στὴν ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ ἡ εὐδαιμονία συνίσταται σὲ ἐνεργὸ δράση (ἡ γὰρ εὐδαιμονία *πρᾶξις ἐστίν*)⁵, εἶναι ἐκδήλωση καὶ ἐνέργεια ἀρετῆς⁶. Ἡ τέλεια ἀρετὴ δὲν εἶναι ἀπλὴ ιδιότητα ἀλλὰ "ἔξις ἐνεργητικὴ" ποὺ ἐκδηλώνεται σὲ πράξη. Ἡ *πρᾶξις* δὲν ἐκτελεῖται κατόπιν ἀναγκαστικῆς ἐπιβολῆς (ἐξ ὑποθέσεως) ἀλλὰ ἀπόλυτα (ἀπλῶς), κατόπιν προαιρέσεως, δηλαδὴ συνειδητῆς ἐπιλογῆς μέσου, τρόπου καὶ σκοποῦ δράσης. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀπλὴ καὶ τυχαία δραστηριότητα, ἡ ἐκούσια πράξη δηλώνει τὸν τελικὸ σκοπὸ καὶ ἀποκαλύπτει τὸν χαρακτήρα τοῦ πράττοντος (*ἐκ τῆς προαιρέσεως κρίνομεν ποῖός τις / τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τίνος ἔνεκα πράττει*) (Ἠθικ. Εὐδῆμ. 1228a2-8, Πολιτ. 1332a7-16).

Ἡ ἀπραξία συγκρίνεται μὲ τὴν οὐδέτερη κατάσταση τοῦ ὕπνου (*ἐνεργεῖν-καθεύδειν... ἀπρατεῖν*) (Ἠθικ. Νικ. 1095b32-33, 1178b19). Ἀλλωστε αὐτὸς ποὺ δὲν πράττει τίποτα, εἶναι ἀδύνατο νὰ πράξῃ καὶ τὸ καλὸ (Πολιτ. 1325a21-22).

Ἀναλόγως μὲ τὸ τέλος ποὺ ἐπιδιώκει ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότητα, ὁ Πλάτων διέκρινε τρία εἶδη ἀνθρώπινου χαρακτήρα: τὸ φιλόσο-

4. Μόνο ὀλίγοι μορφωμένοι ἀριστοκράτες ὑποστήριζαν φιλειργηνικὴ πολιτικὴ τὸν 5ο αἰ. Βλ. P. Harding, In search of a polypragmatist, *Classical Contributions*, G.S. Schrimpton and D.J. Mc Cargan (eds), J.J. Augustin, N.York 1981 (σσ.41-50) κυρίως σελ. 48.

5. Φυσικά 197b5, Ἠθικ. Νικ. 1095a19, Πολιτ. 1325a31-32, 1325b16, b30-32.

6. Ἠθικ. Νικ. 1095a19, Πολιτ. 1325a22-23, 1328a37, Ρητορικὴ 1360b14.

φον, τὸ φιλόνικον, καὶ τὸ φιλοκερδές με ἀντίστοιχο τρόπο ἱκανοποίησης, τὴν γνώση, τὶς τιμές, καὶ τὸ κέρδος (*Πολιτεία* 581c). Ἡ ἁρμονία στὴν πόλη ἐπιτυγχάνεται με τὴν εἰρηνικὴ συμβίωση καὶ συνεργασία ἀνθρώπων ποὺ ἐπιδιώκουν διαφορετικοὺς στόχους στὴν ζωὴ τους.

Παρόμοια διάκριση ἀνθρώπινων χαρακτήρων καὶ ἐπιλογῆς βίου υἱοθετεῖ ὁ Ἀριστοτέλης: ὁ ἀπολαυστικός, ὁ πολιτικός καὶ ὁ θεωρητικός (*κατὰ νόυν*) βίος (*Ἠθ. Νικ.* 1095b17-19). Στὰ *Ἠθικά* προκρίνει τὸν θεωρητικὸ βίον ποὺ στοχεύει στὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτό, σὲ ἀντίθεση με τὸν πρακτικὸ βίον ποὺ θέτει συνεχῶς τοὺς διαδοχικοὺς σκοποὺς (*Ἠθικ. Νικ.* 1177b2-4, 1179a22-24). Στὰ *Πολιτικά* προκρίνεται ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς βίος τῆς ἐνεργοῦ ἐνασχόλησης με τὰ κοινωνικοπολιτικὰ δρώμενα μέσω τοῦ ὁποῖου ἐκπληρῶνεται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ φύσις ποιεῖ ἐν πρὸς ἐν

Ὁ Ἀριστοτέλης διαπιστώνει ὅτι στὸ φυσικὸ περιβάλλον ἕνα ὄργανο ἢ καὶ ὁργανισμὸς ἔχει δημιουργηθῇ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἕνα μόνον σκοπὸ (*ἐν πρὸς ἐν*) (*Πολιτικά* 1252b3). Τὸ ἴδιο ὄργανο δὲν τίθεται σὲ ποικίλες χρήσεις (*μὴ ταὐτὸ ὄργανο ἐπὶ ἀνομοίας ἔχειν χρήσεις*) γι' αὐτὸ ἢ φύση φροντίζει νὰ χρησιμοποιῇ δύο διαφορετικὰ ὄργανα γιὰ δύο εἶδη ἐργασιῶν χωρὶς νὰ παρεμποδίξῃ τὸ ἕνα τὴν λειτουργία τοῦ ἄλλου (*χρησθαι δυσὶν ἐπὶ δύο ἔργα καὶ μὴ ἐμποδίζειν πρὸς ἕτερον*) (*Περὶ ζώων μορίων* 683a20-25). Ὡστόσο, παρατηροῦνται ἀρκετὲς ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνα ἐν πρὸς ἐν καθὼς ἡ φύση μερικὲς φορὲς ἐπιφορτίζει ἕνα ζωτικὸ ὄργανο με μιὰ ἐπιπλέον λειτουργία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ ἄλλους σκοποὺς (*ἡ φύσις παρακαταχρῆται... ἐπὶ πλείονα τοῖς αὐτοῖς μορίοις*).

Τὸ παραπάνω πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης στὸ *Περὶ ζώων μορίων* παρουσιάζοντας παραδείγματα ὅπου πολλὲς λειτουργίες μαζί συνενώνονται σὲ ἕνα ὄργανο τὸ ὁποῖο ποικίλει ἀπὸ εἶδος σὲ εἶδος καὶ γιὰ διαφορετικὲς χρήσεις. Ἔτσι ὄργανα ποὺ ἐκ φύσεως ἔχουν ἐπιφορτισθῇ με πολλαπλὲς λειτουργίες εἶναι τὰ ἑξῆς:

- α) ἡ στοματικὴ κοιλότητα (στόμα): κοινὸ σὲ ὅλα τὰ ζῶα γιὰ πολλαπλοὺς σκοποὺς ἢ τροφή, ἀναπνοή, ὀμιλία, ἄμυνα (662a19 κ.ἑξ.).
- β) τὸ ἄνω ἄκρο (χέρι): συνενώνει πολλὰ ὄργανα ταυτοχρόνως γιὰτι

- ἐκπληρώνει ποικίλες λειτουργίες. Ὁ ἄνθρωπος ὡς τὸ πιὸ εὐφυὲς ὄν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναπτύσσει τὸ μέγιστο δυνατὸ ἀριθμὸ δεξιότητων ποὺ τοῦ δίνει ἡ φύση γι' αὐτὸ διαθέτει τὸ πιὸ ἐκτεταμένο πεδίο χρήσεως τοῦ χεριοῦ (687a19 κ.ἐξ.).
- γ) τὰ μπροστινὰ ἄκρα στὰ πολυδάκτυλα τετράποδα ζῶα: ἐξυπηρετοῦν ὄχι μόνο στὴν ἰσορροπία τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρπαγὴ τροφῆς (659a 24-25).
- δ) στὸν ἐλέφαντα ἡ μύτη-προβοσκίδα ἐξυπηρετεῖ: i) τὴν ἀερόβια ἀναπνοή, ὅπως σὲ ὅλα τὰ ζῶα ποὺ ἔχουν πνεύμονες, ii) τὴν ἀναερόβια ἀναπνοή, iii) ἀναπληρώνει τὴν λειτουργία τῶν μπροστινῶν ἄκρων. Οἱ ἐλέφαντες, μολονότι πολυδάκτυλα, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου μεγέθους καὶ βάρους, ἔχουν τὰ μπροστινὰ ἄκρα τους μόνο γιὰ μία λειτουργία, τὴν ἰσορροπία τοῦ σώματος (659a15-36).
- ε) ἡ ἀναπνοή (τὸ πνεῦμα) ἐκτελεῖ πολλὰς λειτουργίες (πολύχρηστα) (*Περὶ ζώων γενέσεως* 789b9).
- στ) ἡ σταθερὴ ποσότητα ἀέρα στὸ φυσικὸ ὄργανισμὸ χρησιμεύει γιὰ δύο ἔργα (*Ἡ φύσις ἐπὶ δύο ἔργα*): i) γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐσωτερικὴ θερμότητα τοῦ σώματος ποὺ εἶναι ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ τὴν ζωή, ii) γιὰ τὴν δημιουργία φωνητικῶν ἤχων ποὺ εἶναι ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ τὴν καλὴ ζωή (*Περὶ ψυχῆς* 420b21-23).
- ζ) τὸ γλωσσικὸ ὄργανο (γλῶσσα) δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν φύση γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ δύο λειτουργίες: i) τὴν γεύση ποὺ εἶναι ἀναγκαία, γι' αὐτὸ τὴν διαθέτουν τὰ περισσότερα ζῶα, ii) τὸν ἑναρθρο λόγον (*διάλεκτον*), τὴν λεκτικὴ ἔκφραση, ποὺ συντελεῖ στὴν ποιότητα ζωῆς (*ἡ δ' ἐρμηνεία ἔνεκα τοῦ εὖ*) (*Περὶ ψυχῆς* 420b18-20).

Στὸ πεδίο τῶν τεχνῶν καὶ χειρωνακτικῶν ἀσχολιῶν πολλὰ ἀντικείμενα κατασκευάσθηκαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν πολλαπλὰς χρήσεις. Αὐτὰ τὰ πολύχρηστα ἐφευρήματα περιγράφονται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη μὲ ὑποτιμητικὸ ὕφος χαρακτηρίζοντάς τα ἀνεπαρκῆ καὶ μὲ εὐτελεῖ σκοπὸ (*πενιχρῶς, πρὸς εὐτέλειαν*) (*Πολιτ.* 1252b2, *Περὶ ζώων μορίων* 683a25)⁷. Τέτοιου εἶδους εἶναι τὰ ἐξῆς: i) ἡ σφῦρα καὶ ὁ ἄκμων (=ἀμόνι) (*Περὶ ζώων γενέσεως* 789b11), ii) ἡ δελφικὴ μάχαιρα (σουγιάς) (*Πολιτ.* 1252b2), ποὺ χρησιμοποιόταν πολλα-

7. Ἀντιθέτως, σήμερα, στὸν αἰῶνα τῆς ἐξειδίκευσης, τὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα (μηχανήματα καὶ συσκευές) ποὺ εἶναι ἄξια θαυμασμοῦ εἶναι ὅσα κατασκευάζονται γιὰ πολλαπλὰς καὶ ποικίλες λειτουργίες.

πλά για κοπή, βρώση, ὄργανο θυσίων, iii) τὸ ὀβελισκολύχνιον (*Πολιτ.* 1299b10), μεταλλικὸ ὄργανο μὲ πολλαπλὲς χρήσεις: πλάκα ξύλινη ἢ ὀρειχάλκινη, μήκους περίπου σαράντα ἑκατοστῶν, ὅπου στὸ ἓνα ἄκρο της μὲ σχῆμα πετάλου κρεμόταν λυχνία λαδιοῦ ποὺ αἰωροῦταν ἐλεύθερα ἀνάλογα μὲ τὴν θέση αὐτοῦ ποὺ τὴν κρατοῦσε. Τὸ ἄλλο ἄκρο ἦταν αἰχμηρὸ ὥστε νὰ μπορῇ νὰ στερεώνεται στὸ ἔδαφος. Οἱ στρατιῶτες ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὴν λυχνία ἀποσυνέδεαν τὸ αἰχμηρὸ ἄκρο τοῦ ὀβελισκολυχνίου καὶ τὸ ἔμπηγαν στὸ κρέας σὰν σούβλα γιὰ νὰ τὸ ψήσουν (ὀβελίας)⁸.

Καταμερισμὸς ἐργασίας

Κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικό του ρόλο στὸν οἶκο καὶ τὴν πόλιν. Τὸ μόνο ποὺ πρέπει νὰ κάνη εἶναι νὰ βρῇ τὴν ἀσχολία ποὺ τοῦ ταιριάζει ἀνάλογα μὲ τίς φυσικὲς του ἱκανότητες ὅπως ὑποστήριξε ὁ Πλάτων:

"εἶναι ἀδύνατο γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ μπορέσῃ νὰ ἀποδώσῃ ἐπαρκῶς ὅταν ἀναλαμβάνῃ δύο ἁρμοδιότητες ἢ καταπιάνεται μὲ δύο ἐργασίες" (*Πολιτ.* 374a, *Νόμοι* 846d),

"ὁ καθένας πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἐκ φύσεως ἱκανός" (*πρὸς ὃ ἐπεφύκει ἕκαστος... φύσεως ἐπιτηδείας εἰς αὐτὸ τὸ ἐπιτήδευμα, Πολιτ.* 374b-e),

"κάθε ἐργασιακὴ ομάδα πρέπει νὰ κάνῃ τὸ ἔργο της βάσει τῶν φυσικῶν της τάσεων χωρὶς νὰ ἀναμιγνύεται στὸ ἔργο ἄλλης ομάδας" (*Πολιτ.* 434b).

Ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ "ἐξειδίκευση ὁδηγεῖ στὴν ἀποδοτικότητα" εἶναι προσφιλὴς στὸν ἀριστοτελικὸ στοχασμό. Τὰ φυσικὰ ὄργανα καὶ οἱ φυσικοὶ ὁργανισμοὶ βελτιώνονται ὅταν ἐκτελοῦν μία καὶ μόνη ἐργασία (*μὴ πολλοῖς ἔργοις ἀλλ' ἐνὶ δουλεῦον*). Ὡστόσο δὲν ἀρκεῖ μόνο ἡ θεωρητικὴ ἐκμάθηση ἀλλὰ ἡ ἐπιμελημένη πρακτικὴ ἄσκησή της. Ἡ γνώση σὲ λανθάνουσα κατάστασις δὲν ὠφελεῖ, μόνο ἡ ἐφαρμογὴ της κάνει ἐπιδέξιο τὸν ἄνθρωπο. Γιὰ παράδειγμα οἰκοδόμος θὰ γίνῃ

8. Θεόπομπος *Εἰρήνη* στὸ *Ὀνομαστικόν* τοῦ Πολυδεύκη (10.118). «Ἐρμιππος δὲ ὁ κωμωδιοποιὸς ἐν Ἰάμβοις τὸ στρατιωτικὸν λυχνεῖον σύνθετον οὕτως ὀνομάζει..., ξυλολυχνοῦχον, οὗ μνημονεύει Ἀλεξίς, καὶ τάχα τοῦτῳ ὅμοιον ἐστὶ τὸ παρὰ θεοπόμπῳ ὀβελισκόλυχον» (Ἀθήναιος *Δειπνοσοφιστής* 15.60.117 κ.ἐξ.).

αὐτὸς ποὺ θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν οἰκοδομικὴ τέχνη, καθαριστὴς αὐτὸς ποὺ θὰ παίξει κιθάρα (*Ἡθικ. Νικ.* 1103a32-b2).

Ἡ κατανομὴ ἔργου συντελεῖ στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ οἴκου - τοῦ πρώτου κοινωνικοῦ συνόλου - καθὼς διαφορετικὰ ἔργα ἐπιτελεῖ ὁ κύριος, ἡ γυναίκα, ὁ δοῦλος, γιατί διαθέτουν διαφορετικὲς φυσικὲς ικανότητες. Ὁ φυσικὸς ρόλος τοῦ κυρίου ὁρίζεται στὴν ἄσκηση ἐξουσίας σὲ ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ οἴκου. Ἡ σαφὴς διάκριση τοῦ ρόλου καὶ τῆς θέσης τῶν μελῶν τοῦ οἴκου ἀφορᾷ στὶς ἑλληνικὲς κοινωνίες, καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐργασιῶν εἶναι δεῖγμα πολιτισμένης κοινωνίας. Ἀντιθέτως, οἱ βάρβαροι λαοὶ δὲ διαχώριζαν τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν δοῦλο μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ρόλοι στὸν οἶκο καὶ τὴν πόλιν νὰ μὴν εἶναι διακριτοὶ καὶ οἱ γυναῖκες ἐξισώνονται μὲ τοὺς δούλους, ἐκτελοῦν τὶς ἴδιες ἐργασίες μὲ αὐτοὺς (*Πολιτ.* 1252a34-b8).

Στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς διακυβέρνησης ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνει τὴν συγκέντρωση ἀξιωμάτων σὲ ἓνα μόνο πρόσωπο. Στὴν συζήτηση περὶ πολίτη καὶ πολιτείας τῶν *Πολιτικῶν* τονίζει ὅτι στὶς μεγάλες πόλεις τὴν ἀνάληψη καὶ διεκπεραίωση ἑνὸς ἔργου ἐπιφορτίζεται ἓνας ἀξιώματοῦχος (*μίαν (ἀρχήν) τετάχθαι πρὸς ἓν ἔργον*). Λόγω τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ οἱ περισσότεροι πολῖτες μποροῦν νὰ λαμβάνουν ἀξιώματα ὥστε μὲ συνεχῆ διαδοχὴ ὅλοι νὰ ἄρχουν καὶ νὰ ἄρχονται μὲ χρονικὰ διαλείμματα ἢ τουλάχιστον γιὰ μία φορὰ. Στὶς πολιτικὲς κοινωνίες ὅλοι οἱ φύσει ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι πολῖτες ἄρχουν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἄρχουν ὅλοι ταυτοχρόνως, ἄρχουν ἐκ περιτροπῆς, ἔτσι ὥστε ἡ ἀνάληψη ἀρμοδιοτήτων νὰ γίνεται διαδοχικὰ μεταξὺ *ὁμοίων*. Ὁ πολίτης γίνεται πιὸ ἀποτελεσματικὸς στὰ καθήκοντά του ὅταν οἱ φυσικὲς δεξιότητές του μποροῦν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔργου ποὺ τοῦ ἀνετέθη καὶ χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ ἀποσπᾶται σὲ πολλὰ καὶ ποικίλες ἀσχολίες (*Πολιτ.* 1261a22-26, 1299a31-b1). Πράγματι στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῶν Ἀθηναίων, μὲ ἐξαίρεση τὰ ἀξιώματα τοῦ βουλευτῆ καὶ τοῦ στρατηγοῦ, δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ ἀνάληψη δημόσιας διοικητικῆς θέσης ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο περισσότερὸ ἀπὸ μιὰ φορὰ (*Ἀθηναίων Πολιτεία* 31.3).

Στὰ *Πολιτικά Β'* στὴν παρουσίαση ἐφαρμοσμένων πολιτευμάτων ἀναφέρεται ὅτι εἶναι φαῦλο αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὴν πολιτεία τῶν Καρχηδονίων, νὰ συγκεντρώνονται πολλὰ ἀξιώματα σὲ ἓνα μόνο πρόσωπο (*τὸ πλείους ἀρχὰς τὸν αὐτὸν ἄρχειν*). Κάθε ἔργο ἐκτελεῖται καλύτερα ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο (*ὕφ' ἑνὸς ἔργον ἄριστ' ἀποτελεῖται*),

γι' αὐτὸ πρόνοια τοῦ νομοθέτη κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις⁹ εἶναι νὰ ἀναδεικνύονται πολλὰ πρόσωπα στὰ ἀξιώματα (πλείονας μετέχειν τῶν ἀρχῶν) ὥστε νὰ ἐκτελοῦνται καλύτερα καὶ ταχύτερα οἱ ὑπηρεσίες, ἐνῶ ταυτοχρόνως οἱ πολῖτες μαθαίνουν νὰ ἄρχουν καὶ νὰ ἄρχονται. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν πολιτικὴ ὁργάνωση καὶ ἐκφράζει τὴν λαϊκὴ βούληση (πολιτικώτερον... καὶ δημοτικώτερον) (Πολιτ. 1273b8-17). Ἀντιθέτως, στὶς πόλεις μὲ μικρὸ πληθυσμὸ ἀδυνατεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνα "ἓνα ἀξίωμα-ἓνα πρόσωπο". Λόγω τῆς ὀλιγανθρωπίας περιορισμένος ἀριθμὸς συγκεκριμένων προσώπων ἀναλαμβάνουν διαδοχικὰ πολλὰ καθήκοντα, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ ἴδια πρόσωπα νὰ ἐπανέρχονται συχνὰ στὰ ἴδια ἀξιώματα. Ἔτσι στὶς μικρὲς πόλεις κάθε ἀξιοματοῦχος ἐπιφορτίζεται μὲ πολλὰ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ καθήκοντα (Πολιτ. 1299b1-13).

Ὁ συνδυασμὸς ἀσχολίας καὶ σχολῆς (=ἐλεύθερου χρόνου) ἐπιφέρει ἰσορροπία στὸν ἄνθρωπο. Ὁ πρακτικὸς βίος ἔχει τὴν ἀνάγκη ἐλεύθερου χρόνου καὶ τὴν ἐνασχόληση μὲ λιγότερο ἐπίπονες δραστηριότητες (Πολιτ. 1337b33-42). Ἀναπαυόμαστε ἐπειδὴ μοχθούμε στὴν ἐργασία χωρὶς ὅμως ἡ ἀνάπαυση νὰ γίνεται αὐτοσκοπὸς (1176b32-33, 1177a2-3). Ὅταν οἱ δραστηριότητες ποὺ ἀναπτύσσονται τὶς ὥρες τῆς σχολῆς δὲν ἀφοροῦν "διασκεδάσεις" (οὐκ ἐν παιδιᾷ ἄρα ἡ εὐδαιμονία, Ἡθικ. Νικ. 1176b28, 1177a3), τότε λειτουργοῦν συντελεστικὰ στὴν ἀπόκτηση φρόνησης (Πολιτ. 1339a25-6) καὶ κατ' ἐπέκταση εὐδαιμονίας (δοκεῖ τε ἡ εὐδαιμονία ἐν τῇ σχολῇ εἶναι, Ἡθικ. Νικ. 1177b4). Ἡ ἐκπαίδευση ποὺ παρέχει ἡ πόλις ὁδηγεῖ τὸν πολίτη στὴν δημιουργικὴ ἀξιοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου του (ἐν τῇ διαγωγῇ σχολήν, Πολιτ. 1338a9-13, a21).

Ἀπὸ τὴν ὕβριν στὴν πολυπραγμοσύνη

Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία ὕβρις θεωρεῖται ἡ ἀλαζονεία ποὺ ἐπιδεικνύει ἓνας θνητὸς ὅταν ἀποκτᾷ ὑλικά ἀγαθὰ ἢ καὶ φήμη ποὺ δὲν τοῦ ἀξίζουν ὑπερβαίνοντας τὰ περιορισμένα ἀνθρώπινα δεδομένα. Ὁ κορεσμὸς, ἡ αὐταρέσκεια καὶ ἡ ἀχαλίνωτη ματαιοδοξία

9. Οἱ ἐλληνικὲς πόλεις ἦταν σχετικὰ μικρὲς σὲ ἔκταση καὶ πληθυσμὸ σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς μὴ-ἐλληνικὲς.

προκαλοῦν ὕβριν¹⁰. Ὁ θνητὸς διαταράσσει τὴν "μοῖρα", τὸ συγκεκριμένο μερίδιο ποὺ ἔχει κάθε ἄνθρωπος στὸν κόσμος, ὅπως τὸ ὄρισαν οἱ θεοὶ οἱ ὁποῖοι τιμωροῦν τὴν ὕβριν ἐπιβάλλοντας ἄτην καὶ ἐπαναφέρουν ἰσορροπία καὶ τάξη. Στὶς *Ἱστορίες* τοῦ Ἡροδότου (μέσα τοῦ 5ου αἰ.) χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ρῆμα «πολυπραγμονῶ» μὲ τὴν ἔννοια τῆς πρόκλησης ὕβρεως καὶ περιφρόνησης τῆς κοσμικῆς τάξης (Γ' 15.2, Ε' 33.4, Η' 5.2).

Ἀπὸ τα μέσα τοῦ 5ου αἰ. καὶ μετὰ, στὸ ἀττικὸ λεξιλόγιο ἡ ὕβρις ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν *πολυπραγμοσύνη*. Ἡ ἀλλαγὴ ἀντικατοπτρίζει τὴ μεταβολὴ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν μὲ τὴν ἐδραίωση τῆς δημοκρατίας, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νομικοῦ συστήματος καὶ τὴν μακροχρόνια ἐμπλοκὴ στὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο. Ἡ *πολυπραγμοσύνη* δὲν ἔχει θρησκευτικὲς ἀναφορὲς ὅπως ἡ ὕβρις ἢ ὁποῖα πλέον ἀνήκει μόνο στὸ λεξιλόγιο τῶν ποιητῶν¹¹.

Ἀπὸ τὴν ἡσυχία στὴν οἰκαιοπραγία

Πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἡ οἰκαιοπραγία καὶ τὰ αὐτοῦ ἀποδιδόταν μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *ἡσυχία* - ἀντίθετο τῆς ὕβρεως¹². Ὁ Πίνδαρος ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἐξύψωσε τὴν ἡσυχία ὡς ἰδανικὸ τῆς αἰώνιας εἰρήνης (*Πυθιον.* 1.71), πρότυπο τῆς ἡρεμίας καὶ γαλήνιας ζωῆς μακριὰ ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς δραστηριότητες ποὺ ἀποτελοῦν παγίδα ματαιοδοξίας. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλῆ (μετὰ τὸ 445) ὁ ποιητὴς ἦταν ἤδη ἡλικιωμένος καὶ ὑμνεῖ τὴν ἡσυχία ὡς θεά, κόρη τῆς Δίκης, τιμωρὸ τῆς ὕβρεως (*Πυθιον.* 8.Α'1 κ.ἐξ.). Ἐπαινεῖ τὸν σοφὸ νέο ποὺ μισεῖ τὴν ὕβριν καὶ δὲν ἀντιμάχεται τοὺς ἀγαθοὺς (*ἔμαθε δ' ὕβριζοντα μισεῖν, οὐκ ἐρίζων ἀντί τοῖς ἀγαθοῖς*, *Πυθιον.* 4. 284-85), καὶ τὸν τύραννο ποὺ ἐπιλέγοντας τὴν ἡσυχία ἀποφεύγει τὴν ἀσχημὴ μοῖρα τῶν ἄλλων τυράννων (*Πυθιον.* 11.53). Ἡ ἡσυχία εἶναι *φιλόπολις* (*Ὀλυμπιον.* 4.16), ἡ Δίκη καὶ ἡ Εἰρήνη - συνώνυμο τῆς ἡσυχίας - συνδέονται μὲ

10. *τίκει γὰρ κόρος ὕβριν* (Σόλων στὸ Ἀριστοτ. *Ἀθην.Πολ.* 12.2), *Ὑβριν, Κόρου ματέρα θρασύμυθον* (Πίνδαρος *Ὀλυμπιονίκαι* 13.10).

11. Ἡ Κλυταιμῆστρα ψέγει τὴν Ἥλέκτρα ὅτι διαπράττει ὕβριν γιὰτὶ ἀντιτίθεται στὴν μητέρα της, καὶ πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὰ δικά της θέματα (*τὰ σαυτῆς πρᾶσσ'*, Σοφοκλῆς *Ἥλέκτρα*, στ. 678, 612 κ.ἐξ.).

12. Πίνδαρος *Πυθιονίκαι* 8, Αἰσχύλος *Πέρσαι* 820-2, 826-7, *Ἀγαμέμνων* 750 κ.ἐξ.

τὴν εὐνομία γιὰ νὰ ἀπομακρύνουν τὴν ὕβριν (Ὀλυμπ. 13.1). Ἡ ἡσυχία στὴν πόλιν ἀπειλεῖται ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἔριδες, τὴν στάσιν (ἀπόσπ. 109). Παρομοίως ἀργότερα ὁ Πλάτων θὰ πῇ ὅτι ἡ οἰκαιοπραγία ἀποτρέπει τὴν πολιτικὴ μεταβολήν (Πολιτεία 434b) καὶ τὴν ἀναταραχὴ (στάσιν) στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου (444b).

Ἡ ἡσυχία, τὸ ἀγαπημένο σύνθημα τοῦ Πινδάρου, σταδιακὰ ἔλαβε συγκεκριμένο περιεχόμενο στὸ καθημερινὸ λεξιλόγιο τῶν Ἀθηναίων· γιὰ τοὺς μὲν ἐξέφραζε ἀποδοκιμασία γιὰ τὴν ἐπεκτατικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀθήνας, ἐνῶ γιὰ τοὺς δέ, ὑπονοοοῦσε ἀδράνεια καὶ ἀδιαφορία γιὰ τὰ πολιτικὰ δρώμενα.

Τὰ ἀριστοτελικά κείμενα περιλαμβάνουν λιγοστὲς ἀναφορὲς στὴν ἡσυχία - μὲ θετικὸ περιεχόμενο - γιὰ νὰ δηλώσουν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ εἰρήνη χωρὶς ἐκδήλωση στάσεων. Ἔτσι ἀναφέρεται ὅτι οἱ Σπαρτιάτες καὶ οἱ Κρητὲς δὲν ἐπαναστατοῦν (ἡσυχάζει ὁ δῆμος), ἐπεὶδὴ ἔχουν δικαίωμα συμμετοχῆς στὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τῶν ἐφόρων (Πολιτ. 1270b18-19, 1272a39) ἢ σὲ ὀρισμένα πολιτεύματα· οἱ ἄποροι δὲν ἐξεγείρονται (ἡσυχίαν ἔχειν), μολονότι δὲν ἀπολαμβάνουν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀρκεῖ νὰ μὴν προσβάλλεται ἡ ἰδιοκτησία τοὺς (1297b6-8).

Πολυπραγματεῖν καὶ Μονοπραγματεῖν

Στὴν Πολιτεία ἡ πολυπραγμοσύνη προκαλεῖ "ἀνακάτωμα" τῆς μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας μὲ τὴν ἄλλη ὁδηγώντας σὲ ὄλεθρο, μεγίστη βλάβη καὶ κακουργία (434bc).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφεύγει νὰ ὁμιλήσῃ σαφῶς γιὰ «πολυπραγμοσύνη» ἀντικαθιστώντας τὸν ὄρο μὲ ἰσοδύναμες ἐκφράσεις. Στὰ Τοπικά (111a9-10) ἡ πολυπραγμοσύνη εἶναι συνώνυμη τῆς φιλοπραγμοσύνης, ἡ δεύτερη μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πρώτη. Στὰ Ἡθικά Νικομάχεια (1142a1-2) ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ φρόνιμος γνωρίζει ὅσα τὸν ἀφοροῦν (τὰ περὶ αὐτόν) καὶ ἀφιερώνεται στὴν ἐπίτευξή τους, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσους διάγουν πρακτικὸ πολιτικὸ βίο, τοὺς πολιτικούς, ποὺ πολυπραγμοῦν.

Στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. ἡ ἀπραγμοσύνη δήλωνε τὴν πολιτικὴ εἰρήνης καὶ ἀποκλειστικῆς ἐνασχόλησης μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς πόλεως. Σταδιακὰ ἡ ἔννοια τῆς λέξης ἐφθάρη καὶ δήλωνε ἐνασχόληση μόνο μὲ ἰδιωτικὰ ζητήματα, ἀδιαφορία καὶ ἀποχὴ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ δρώμενα. Μὲ τὴν πρώτη - θετικὴ - σημασία ἀπαντᾶται στὴν

Ρητορική (1381a24-5), όπου συσχετίζεται με την σωφροσύνη και την δικαιοσύνη, καθώς "δίκαιοι είναι οί σώφρονες που δέν ζοῦν σέ βάρος τῶν ἄλλων, καί οἱ ἀπράγμονες που δέν ἀνακατεῦνται σέ ξένες ὑποθέσεις". Ἡ παραφθορά τῆς λέξης ἀπεικονίζεται στά *Ἠθικά Νικομάχεια* όπου ἀναφέρονται οἱ στίχοι τοῦ Εὐριπίδη μέ τόν Ὀδυσσεά νά ἀναρωτιέται πῶς εἶναι δυνατό νά εἶναι φρόνιμος ἀφοῦ παραμένει ἀδρανής (πῶς δ' ἂν φρονοίην, ᾧ παρῆν ἀπραγμόνως....) (1142a2-6)¹³. Στήν *Ρητορική* πρὸς Ἀλέξανδρον (1437a36) πολυπράγμων χαρακτηρίζεται ὁ φλύαρος, αὐτὸς που μιλά ἐπὶ παντός ἐπιστητοῦ, ἀσταμάτητα καί ἀνόητα.

Στά *Πολιτικά* ὁ Ἀριστοτέλης βρίσκει διέξοδο στήν πολιτική φόρτιση τῶν συνθηματοποιημένων λέξεων *πολυπραγμοσύνη* καί *ἀπραγμοσύνη*. Ἔτσι καινοτομεῖ εἰσάγοντας στό ἀττικό λεξιλόγιο τοῦ 4ου αἰ. δύο νέες σύνθετες λέξεις, τὰ ρήματα *μονοπραγματῶ* καί *πολυπραγματῶ*. Τὸ πρῶτο, μέ θετικό περιεχόμενο, δηλώνει τὴν ἐνασχόληση τοῦ πολίτη μέ ἓνα ἔργο στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ὁποίου μπορεῖ νά ἀνταποκριθῇ - ἀνάλογο μέ τὴν πλατωνικὴ οἰκιοπραγία· τὸ δεύτερο μέ ἀρνητικό περιεχόμενο εἶναι συνώνυμο τῆς πολυαπασχόλησης. Οἱ μετοχὲς αὐτῶν τῶν δύο ρημάτων ἀπαντῶνται μόνο στό συγκεκριμένο χωρίο τῶν *Πολιτικῶν* (1299a39, *ἕκαστον ἔργον τυγχάνει τῆς ἐπιμελείας μονοπραγματούσης ἢ πολυπραγματούσης*).

Τὸ παιχνίδι τῶν συνθηματοποιημένων λέξεων διαφαίνεται στὰ κείμενα τῶν ρητόρων τοῦ 4ου αἰ. Ἡ *πολυπραγμοσύνη* δηλώνει ἀνάμειξη στίς δουλειὲς ἄλλων, ἐκδήλωση χαιρεκακίας, δραστηριότητα συκοφαντῶν¹⁴. *Ἀπραγμοσύνη*, μέ θετικὴ ἔννοια, εἶναι ἡ ἀπασχόληση σὲ ἐντιμὴ ἐργασία, *ἀπράγμων* εἶναι ὁ "μέσος" πολίτης, ὁ ἄκακος¹⁵. Ὁ Ἰσοκράτης, που κρατοῦσε φιλειρηνικὴ στάση, ἀποφεύγει τὸν ὄρο *ἀπραγμοσύνη* καί υἱοθετεῖ τὰ συνυποδηλωτικὰ οὐσιαστικὰ *ἡσυχία*, *δικαιοσύνη*, *σωφροσύνη* (*Περὶ εἰρήνης* 26,30,58)¹⁶. Ὁ *φιλοπράγμων*

13. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος (Λόγ. 59 Φιλοκτῆτης) ἀναφέρει ὅτι αὐτὰ ἦταν λόγια τοῦ Ὀδυσσεά στὸν πρόλογο τῆς τραγωδίας *Φιλοκτῆτης*.

14. Λυσίας *Ὑπὲρ Ἐρατοσθένους φόνου* 16, *Ὑπὲρ Ἀδυνάτου* 24, Ἰσοκράτης *Περὶ Ἀντιδόσεως* 230, 237.

15. Δημοσθένης *Κατὰ Μειδίου* 141, *Κατὰ Κόνωνος* 24, *Πρὸς Φαίνιππον* 12, *Κατὰ Εὐέργου καὶ Μνησιβούλου* 82. Στοιὺς Ὅρνιας (στ. 44) τοῦ Ἀριστοφάνη οἱ δύο ἥρωες ἀναζητοῦν ἓνα τόπο "ἀπράγμονα".

16. Kleve, *ὁπ.π.*, σ. 85.

ἀντικαθιστᾷ τὸ ἐπίθετο *πολυπράγμων* καὶ χαρακτηρίζει αὐτὸν πού: i) μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλεται σὲ ὅσους τὰ συμφέροντά τους εἶναι ἀντίθετα με τὰ δικά του, ii) προκαλεῖ δικαστικοὺς ἀγῶνες γιὰ ἥσσονα ζητήματα, iii) πιέζει φορτικὰ γιὰ ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων του¹⁷.

Συμπερασματικά, τα ἔργα τῶν συγγραφέων ἀπὸ τα μέσα τοῦ 5ου καὶ τὸν 4ο αἰ. ἀπεικονίζουν τὴν ποικιλότροπη διακύμανση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῶν λέξεων *πολυπραγμοσύνη* καὶ *ἀπραγμοσύνη* καὶ τῶν συνώνυμων λέξεων ἢ φράσεων τους, ὅπως αὐτὲς διαμορφώθηκαν ἀκολουθώντας τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς κοινωνίας τῶν Ἀθηναίων.

17. Δημοσθ. *Κατὰ Μειδίον* 137, *Πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος* 1, Ἰσαῖος *Περὶ τοῦ Νικουστράτου κλήρου* 30.